

The quality of law-making as the main factor of the effectiveness of constitutional law norms

Якість правотворчості як основний чинник ефективності конституційно-правових норм

Yevhen Hodovanyk

Key words:

constitutional law norm, legal system, legislation, efficiency, quality.

Ключові слова:

конституційно-правова норма, правова система, правотворчість, ефективність, якість.

Комплексне теоретико-правове дослідження категорії «ефективність правотворчості» в контексті об'єктивно існуючих філософських, соціально-економічних, політичних, культурно-духовних, юридичних особливостей функціонування сучасних правових систем передбачає проведення фундаментального концептуально-методологічного аналізу сутності та змісту законотворчості як основного способу змістовного наповнення правової системи суспільства нормативно-правовими актами з метою формулювання загальної характеристики її найважливіших якісних показників у діалектичній єдності з іншими чинниками ефективного функціонування національної правової системи в умовах правової глобалізації.

Як вбачається, для побудови сучасної моделі розуміння сутності законотворчості як основного способу правового регулювання суспільних відносин необхідно з'ясувати та скласти доктринальне уявлення про декілька аспектів змісту законотворчої діяльності, зважаючи на загальні підходи до права як нормативної, системної, формально визначеної системи певних соціальних правил поведінки, створених для абсолютного кола адресатів, і закону як джерела права з вищою юридичною силою в просторових межах національної правової системи.

Дослідженням проблем якості й ефективності нормотворчої, зокрема законотворчої, діяльності присвячено праці таких видатних вітчизняних і зарубіжних науковців, як С.С. Алексєєв, М.О. Баймуратов, О.В. Богачова, С.В. Богачов, Л.Д. Воеводін, Ю.О. Волошин, Л.Дюгі, Л.І. Заморська, О.В. Зайчук, О.Л. Копиленко, К. Корсгаард, В.В. Лазарєв, А. Пінер, П.М. Рабинович, С.Г. Стеценко, В.Л. Федоренко, Ю.С. Шемшученко та інших.

Водночас наявні дослідження не вирішують завдання щодо пошуку принципово нових підходів до визначення комплексної соціальної та юридичної моделі ефективності та якості правотворчості як результату законотворчого процесу в сучасних умовах розвитку європейського конституціоналізму, зокрема з огляду на інтеграційний чинник, що значно впливає на загальну ефективність і дієвість функціонування національних правових систем європейських держав, особливо зважаючи на інтенсифікацію процесу реалізації конституційної реформи в українському суспільстві на новітньому етапі його становлення та розвитку.

Метою статті є формулювання належних теоретико-методологічних підходів до визначення параметрів ефективності та якості правотворчості в сучасних правових державах, зокрема тих, що обґрунтовано належать до стандартизованої концептуальної європейської моделі конституціоналізму та парламентаризму.

Як вбачається, у сучасних правових державах ефективним та якісним може бути виключно правовий закон, який відповідає загальному стану суспільних відносин і відображає загальні (конституційні) принципи устрою відповідної держави.

Під правовим законом у сучасній правовій доктрині мається на увазі нормативно-правовий акт, спрямований на реалізацію конституційних прав і свобод людини й громадянина, джерелом походження якого є суверенна воля народу, тотожна за своїм змістом і суттю гуманістичним ідеям і загальнолюдським

цінностям. За таких умов зміст правового закону повинен відповідати невід’ємним, невідчужуваним правам людини, тобто, власне, бути правовим, а мета правового закону – це забезпечення існування й розвитку громадянського суспільства, демократичної, правової, соціальної держави, втілення в життя принципу верховенства права¹.

У свою чергу, ефективний та якісний правовий закон складається з його первинних елементів – якісних та ефективних правових норм, адже сутність правового закону розкривається через ознаку його внутрішньої справедливості, гуманізму, спрямованості на задоволення потреб людини, захисту її прав і свобод, тобто вказані цінності мають знайти своє втілення в кожній правовій нормі, що іманентно виступає структурною частиною нормативно-правового акта².

У загальному значенні поняття «норма» (від лат. norma – «правило») має декілька етимологічних значень. Наприклад, «Словник іншомовних слів» фіксує такі три лексичні значення слова «норма»: 1) узаконена постанова, визнаний обов’язковим порядок, лад чого-небудь, наприклад, юридична норма, норма літературної мови; 2) встановлена міра, середня кількість чого-небудь, наприклад, норма вироблення; 3) у поліграфічному сенсі – надрукована дрібним шрифтом назва книги (часто – скорочена) або прізвище її автора, що поміщені знизу на першій сторінці кожного друкованого аркуша³.

У класичній філософській думці досить типовою є позиція І. Канта, відповідно до якої було розроблено розуміння норми як нормативу, а нормальним видатний інтелектуал вважав середньостатистичне⁴. Подібним чином норма, нормативність, нормальність у суспільстві визначається і представниками сучасної європейської філософської думки. Наприклад, А. Пінер у своїй праці «Норма» наголошує на доцільності використання трьох значень цього поняття: у повсякденній мові, науковій і філософській. Так, зокрема, у повсякденному житті поняття «норма» вживається: 1) для вияву реально існуючого масштабу речей, який встановлюється через порівняння, це середня величина, котра вираховується статистично; 2) для фіксації деякого взірця, шаблону, міри, що мають технічно-прагматичний вираз⁵.

Норма за таких умов не є трансцендентною, незмінною величиною і не існує в ізолюваному вигляді, вона розглядається як співвідношення чогось із чимось. На погляд науковців-медиків, норму завжди треба розглядати динамічно в конкретних умовах у зв’язку з усіма оточуючими моментами, до яких вона має стосунок.

Крім того, норма як категорія належного, як термін телеологічної оцінки найбільш часто розуміється в логіці, етиці, естетиці: нормальним і позитивним, а отже – ефективним і якісним тут вважається те, що відповідає ідеальним постулатам етики, естетики і тому подібне. Але і в природничих науках і в медицині норма також нерідко трактується в тому ж сенсі – як постулат досконалості людини.

Подібне психологічне, медичне, біологічне, логічне, етичне та естетичне трактування норми як зразка досконалості, на наш погляд, становить значну цікавість і для правильного розуміння внутрішньої сутності соціальної, зокрема правової, норми, оскільки правова норма так само відображає ідеальний, бажаний, правильний стан суспільних відносин, який є метою правового регулювання, і саме в цьому випадку норма права є досить ефективною та якісною відповідно до певного рівня розвитку суспільних відносин, досягнутого конкретним суспільством у визначений історичний період його існування.

У цьому контексті варто зазначити, що правовий вимір справедливості як параметра якості й ефективності закону в сучасній правовій державі тісно пов’язаний із загальним філософським тлумаченням справедливості як найвищої морально-етичної цінності будь-якого суспільства (також, звичайно, із всебічним урахуванням норм моралі кожного окремого суспільства на певному конкретно-історичному етапі його становлення та розвитку), а для аналізу правових і моральних якостей чинного законодавства необхідно виявити спочатку значення права та моральності в задоволенні потреб українського суспільства (оскільки будь-який закон в ідеалі телеологічно має бути спрямований на задоволення тих чи інших реально іс-

¹ Законознавство: навч. посібник / О.Л. Копиленко, О.В. Богачова, С.В. Богачов. К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2011. С. 29.

² Там само.

³ Словарь иностранных слов. 18-е изд., стер. М.: Рус. яз., 1989. С. 346.

⁴ Ющенко Ю.П. Філософсько-методологічні проблеми визначення поняття «норма» як найважливішої медико-біологічної категорії. Мультиверсум. Філософський альманах. К.: Центр духовної культури. 2004. № 39 URL: http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_39/Uchenko.htm

⁵ Piener A. Norm. Handbuch philosophischer Grundbegriff. Bd. 4. Munchen, 1973. S. 1009–1021.

нуючих потреб суспільства та його членів. – Є. Г.) і потім проаналізувати їхнє співвідношення із загальними потребами прогресивного розвитку українського суспільства, адже правові та моральні цінності, а отже й рівень якості їхньої нормативно-правової регламентації виникають із практичного відношення індивіда до реальної дійсності і, відповідно, носять суспільний характер.

До того ж, за нашим глибоким переконанням, не варто протиставляти цінність законотворчості її істинності. Ці категорії можуть збігатися, хоча це й необов'язково. Пізнавальне судження є передумовою міркування про цінності, частиною його значення й одночасно об'єктом оцінки. Однак істинність і цінність є різними соціологічними категоріями. Істинність не містить у собі власне самої оцінки, але при цьому виступає як об'єкт оцінки та має власну пізнавальну цінність. Цінність же – це завжди оцінка відповідності певного процесу або явища відповідним соціальним потребам, інтересам і цілям. Цінність містить у собі елементи не тільки корисного, бажаного, але і життєво необхідного для визначеної системи.

Право та моральність відповідають визначеним потребам сучасного соціуму, тому що служать регуляторами відносин у суспільстві, погоджуючи інтереси окремої особистості з інтересами різних об'єднань і суспільства загалом. Виникнення моралі зумовлене процесом становлення й розвитку суспільної праці, коли з'являється необхідність регулювання відносин між особистістю й первісним колективом. Право з'являється в більш пізній період, коли в класовому суспільстві виникає насущна потреба регулювання відносин індивідуумів, що належать до протилежних класів. Водночас соціальна цінність права й моральності полягає в їхній здатності підкорити інтереси особистості, окремих форм спільності інтересам більш широких спільнот, суспільства загалом (моральність) і громадськості – інтересам держави (право).

Тому право та моральність насамперед виступають як регулятори поведінки окремої особистості, визначених спільнот, суспільства й держави. Правова й моральна системи говорять про належне та справедливе, вимагають дотримуватися відповідної поведінки з погляду суспільства й держави, наділяють особистість визначеними правами та свободами, а у випадку невиконання обов'язку застосовують до особистості порушника норми відповідальності. У такий спосіб відносинам людей у соціумі надається стійкість і визначеність, тому що в таких умовах поведінка людей підпорядкована справедливому, належному й законному – моральній і правовій нормам. Проте роль права та моральності не зводиться тільки до збереження й забезпечення стійкості суспільства, вона є значно ширшою.

До того ж правова та моральна системи виступають регуляторами активності й удосконалювання суспільних відносин. Первинні об'єктивні властивості права – нормативність, формальна визначеність, примусовість, динамізм – знаходять свій вияв під час реалізації вказаних функцій як правові властивості та характеризують соціальну цінність права.

Моральні цінності можна класифікувати на цільові, нормативні та практичні. До цільових належать ідеали й принципи свободи, гуманізму, героїзму, патріотизму. Ідеали – це зразки, моделі високоморальних, бажаних відносин, почуттів, орієнтацій, такі, що незамінні в разі становлення нових відносин у соціумі. Це деякою мірою передбачення майбутнього. До ідеалів сучасного соціуму, як видається, варто віднести ідеал гуманних стосунків між людьми, визнання гідності й цінності окремої особистості у всьому людському співтоваристві, консолідацію людей світового соціуму в активній боротьбі за права та свободи особистості, екологічну безпеку планети.

Моральні цінності містять у своєму складі переживання й почуття. Моральні якості особистості виявляються у практичній діяльності на підставі визначених ідеалів окремої особистості й існуючих у соціумі моральних і правових норм.

У категорії функції правової норми відбувається конкретизація загального призначення права та моральності як соціальних цінностей. Ця категорія уточнює поняття загального призначення й ролі правової та моральної систем у суспільному прогресі, пов'язуючи їх із конкретними соціальними обов'язками.

Правова та моральна системи в сучасному соціумі виконують різні функції, розкриваючи при цьому свою сутність. Як найбільш загальні функції права й моральності варто виділити функції соціальної орієнтації та соціального регулювання, що виражають суспільний і правовий ідеал справедливості.

Правова та моральна системи регулювання відносин сучасного соціуму дають уявлення про належне, справедливе й законне. У такий спосіб загострюється увага на визначених правових і моральних

цінностях у суспільстві, формується потреба їхнього прийняття та засвоєння. Ця функція, власне кажучи, служить узагальнюючим підсумком дії пізнавальної, оцінної функції.

Отже, елементи правової та моральної системи явищ несуть у собі функціональне навантаження. Свідомість насамперед виконує функцію знання. Моральна та правова свідомість – це знання моральних і правових норм, принципів, практики моральних і правових відносин. У сфері моралі знання норм є обов'язковим, тому що тільки в такому випадку вони виступають передумовою моральної відповідальності особистості як перед мораллю (суспільством), так і перед власною совістю. Тому що, тільки переломлюючись через свідомість індивіда, норми виступають як його індивідуальні (особистісні) цінності, тобто моральні норми суб'єкта. У правовій сфері незнання норм права не є підставою для звільнення особи від юридичної відповідальності. Унаслідок цього ця норма як конституційна знайшла юридичне закріплення в Основному законі нашої держави. Знання правових і моральних норм окремим індивідом забезпечує правильність та ефективність їхнього застосування у практичних відносинах.

Свідомість може виступати й у вигляді переконань у необхідності, справедливості та законності юридичних і моральних норм. Переконання особистості формуються в тому випадку, якщо знання закону та моральних норм підкріплено також і почуттям усвідомлення необхідності, розумінням особливості, справедливості, розумності правових і моральних норм. У сучасному кримінальному процесі прийнята й діє правова норма, що передбачає оцінку суддею повноти й вірогідності доказів під час розгляду кримінальної справи й винесення вироку за своїм внутрішнім переконанням. Знання й переконання особистості є важливими складовими частинами правової та моральної культури.

Особистість у сучасному соціумі постійно пізнає правові та моральні норми, розуміє правові або моральні вимоги, приймає або відкидає їх, пропускаючи через свою свідомість, тобто оцінює, застосовуючи на практиці ті з них, які вона вважає пріоритетними з огляду на їхню цінність.

Отже, функція оцінки якості й ефективності нормативно-правових актів об'єктивно через досягнутий рівень розвитку суспільних відносин і суспільної свідомості є загальною функцією для всіх елементів правової та моральної систем у сучасній правовій державі.

Зважаючи на означені загальні засади оцінки ефективності та якості нормативно-правових актів у сучасній правовій державі та її національній правовій системі, варто погодитися з думкою авторського колективу науковців на чолі з провідним українським вченим О.Л. Копиленком про те, що якість законів, від якої безпосередньо залежить їхня практично-праксеологічна ефективність у суспільному житті, складається з цілої системи критеріїв, до яких належать: юридичний аспект (нормативність, повнота, конкретність законодавчого регулювання), мовний аспект (простота, лаконічність, ясність, точність), логічний аспект (визначеність, послідовність, несуперечливість), соціологічний аспект (юридична та соціальна ефективність)⁶.

У свою чергу, ефективність законодавства – це ступінь співвідношення між результатом, досягнутим у процесі реалізації законодавства, і тією метою, задля якої воно було прийняте, тобто, інакше кажучи, ефективність законодавства (а отже й самого процесу його створення, законотворчості – Є. Г.) треба вимірювати його внеском у зміцнення правових основ державного й суспільного життя, у забезпечення прав і свобод людини й громадянина, а тому ефективність законодавства має оцінюватися перш за все результатом дії самого закону, хоча при цьому важливе значення має досконалість самого закону як результат якісної законотворчої діяльності⁷, і саме таким чином необхідно встановлювати рамки та принципи співвідношення між якістю законотворчості й ефективністю дії законодавства в сучасній правовій державі, концептуально побудованій на засадах конституціоналізму.

Отже, у сучасних європейських конституційно-правових системах основними параметрами якісної оцінки законодавства та процесу правотворчості є їхні якість та ефективність.

До того ж якість правотворчого процесу досягається завдяки дотриманню юридичних, мовних, логічних і соціологічних норм на всіх його стадіях, а ефективність законотворчості та законодавства вимірюється його практичним застосуванням, здатністю належним чином на засадах справедливості та принципу верховенства права регулювати найважливіші суспільні відносини, забезпечуючи в цих відносинах

⁶ Законознавство: навч. посібник / О.Л. Копиленко, О.В. Богачова, С.В. Богачов. К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2011. С. 39.

⁷ Там само. С. 85–87.

пріоритет забезпечення прав і свобод людини та громадянина, що є ключовою конституційно визначеною метою діяльності будь-якої сучасної правової держави.

Варто відзначити й ту важливу роль, яку відіграє у процесі забезпечення якості й ефективності дії законодавства загальний рівень правової культури суспільства та його правової свідомості, здатність суб'єктів конституційного права належним чином розуміти та реалізовувати приписи нормативно-правових актів у повсякденному житті, зокрема у процесі реалізації конституційних повноважень суб'єктами публічної влади, і саме у площині дослідження впливу якості правотворчості на вказаний процес, на наш погляд, необхідно здійснювати подальші наукові розвідки в цьому напрямі.

Анотація

Стаття присвячена проблемам визначення якості й ефективності правотворчості як базового способу створення конституційно-правових норм у сучасних європейських правових системах, що забезпечує їхнє нормальне функціонування. Автор аналізує найважливіші методологічні підходи до змісту законотворчої діяльності в сучасних умовах суспільно-правового розвитку.

Summary

This article is devoted to the problems of determining the quality and effectiveness of lawmaking as a basic way of creating the constitutional law norms in modern legal systems that ensure proper operation. The author analyzes the major methodological approaches to the content of legislative activity in modern conditions of social and legal development.

Використана література:

1. Законознавство: навч. посібник / О.Л. Копиленко, О.В. Богачова, С.В. Богачов. К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2011. 152 с.
2. Словарь иностранных слов. 18-е изд., стер. М.: Рус. яз., 1989. 624 с.
3. Ющенко Ю.П. Філософсько-методологічні проблеми визначення поняття «норма» як найважливішої медико-біологічної категорії. Мультиверсум. Філософський альманах. К.: Центр духовної культури. 2004. № 39 URL: http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_39/Uchenko.htm
4. Piener A. Norm. Handbuch philosophischer Grundbegriff. Bd. 4. Munchen, 1973. 1800 s.

Yevhen Hodovanyk,
Candidate of Law Sciences, Associate Professor,
Department of Law Public Administration
Mariupol State University